

УДК 94 (477)-058.232.6

Наталія Ковальова

НАСЛІДКИ ЛІКВІДАЦІЇ ПОМІЩИЦЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1920 р.)

У статті проаналізовано вплив «аграрної революції» на становище сільського господарства і селянства в Україні у 1920 р.: розподіл поміщицької землі і реманенту, стан посівних площ. Зруйнування поміщицьких маєтків і вигнання їх власників спричинило зменшення засіяних площ. Зроблено висновок, що ліквідація поміщицтва не поліпшила становище селянських господарств й поглибила економічну кризу.

Ключові слова: «аграрна революція», поміщицьке землеволодіння, погроми, недосів, продовольча криза.

Переосмислення результатів громадянської війни та наслідків «аграрної революції» в Україні потребує більш ґрунтовного дослідження становища на селі після ліквідації поміщицького землеволодіння. Наукова новизна цієї статті полягає у з'ясуванні відповіді на запитання: реалізація віковичної мрії селян відібрати землю у поміщицтва поліпшила їхнє становище та загалом ситуацію у країні, або ж вона загострила соціальну боротьбу та економічну кризу початку 1920-х рр.?

Мета статі полягає у з'ясуванні наслідків «аграрної революції» для селянства, зумовлених ліквідацією поміщицького стану та його землеволодіння.

Радянська історична наука висвітлювала проблему ліквідації поміщицтва як найважливіше досягнення революції – «вирішення аграрного питання». Негативні наслідки «аграрної революції» проаналізували західні дослідники Р. Пайпс, М. Левін та А. Граціозі: осереднячення села, зростання авторитету сільської общини, «золотий вік» якої настав при більшовиках [1, с. 408–409; 2, с. 49–51], руйнівний вплив на «успішні селянські господарства» [3, с. 192]. Проблему економічних наслідків «аграрної революції» поставив О. Михайлюк, який аргументовано довів її негативні результати, висвітлив натуралізацію селянського господарства упродовж громадянської війни [4, с. 247–277]. У пропонованому дослідженні основну увагу зосереджено на долі поміщицького стану й землеволодіння у 1920 р. й тому, як селяни змогли розпорядитися їх майном.

Майбутнє дворянського стану в новому капіталістичному суспільстві намагався спрогнозувати у 1897 р. міністр фінансів Російської імперії С. Вітте на засіданнях особливої наради з питань дворянства. Він вважав цей стан відживаючим, приреченим на зникнення з господарського та політичного життя країни упродовж наступних півстоліття [5, с. 291–293, 297]. Однак розвиток подій склався інакше: дворянський стан і поміщицтво зникли раніше та зовсім з інших причин.

З падінням самодержавства у 1917 р. селяни стали чинити «легальний» тиск на поміщицькі господарства, намагаючись за їх рахунок поліпшити своє становище. Восени 1917 р. на Правобережній Україні розпочалися ініційовані солдатами погроми поміщицьких маєтків, до яких незабаром приєдналися й тутешні селяни. Друга хвиля погромів (наприкінці 1917 – на початку 1918 р.), здійснюваних уже переважно селянством, відбувалася на тлі зміни влади. Найбільше постраждали від погромницького руху Подільська й Волинська губернії. Найменш інтенсивним селянський рух був на Півдні України. Участь у погромах брали усі верстви селянства, через що його війна з поміщиками отримала назву «общинної революції». Неспроможні утримувати поміщицькі маєтки, «бунтівники» розпродували худобу та інший реманент землевласників. Кошти, отримані від конфіскації, були незначними й практично відразу витрачалися на нагальні потреби. Нова хвиля пограбування економії та їх підпалів настала після встановлення Гетьманату у травні – червні 1918 р. При наступних змінах влади деякою мірою відновлені поміщицькі господарства знову зазнали нових погромів з боку військових і селян. При цьому поміщицькі маєтки були так пошарпані революцією, що в 1919 р. втратили половину, а часом і $\frac{3}{4}$ своєї вартості [6, с. 15, 17]. Відновлення приватної власності Білим рухом у другій половині 1919 р., у 1920 р. супроводжувалося переважно орендними відносинами між землевласниками й селянами.

Згідно з даними анкетного опитування 1922 р., у 1917 р. відібрано 31 % поміщицьких маєтків, 1918 р. – 27 %, 1919 р. – 14 %, на 1920 р. припало 11 % випадків конфіскації поміщицького землеволодіння [7, с. 26]. У багатьох місцях поміщики самі кинули землю й пішли з білогвардійськими військами [7, с. 25]. Основна маса середніх і дрібних поміщиків, які не скомпрометували себе реакційним ставленням до селянства й підтримкою контрреволюційних сил, залишалася вдома і наглядала за своїм майном [8, с. 134].

У березні 1920 р. голова РНК УСРР Х. Раковський на IV конференції КП(б)У констатував збереження позицій поміщицького землеволодіння, особливо в Київській і Полтавській губерніях [9,

с. 289]. Багато в чому це відбувалося завдяки праці дідичів на цукроварнях або управителями маєтків. Колишні власники землі, зокрема поміщики, монастирі, часто самі виступали засновниками колективних господарств. Такі випадки були в Київській, Полтавській, Чернігівській, Харківській та інших губерніях [10, с. 90–91].

Більш рішучу політику щодо поміщицтва більшовики почали здійснювати в другій половині 1920 р. У серпні Київський губернський ревком (згідно з телеграмою Наркомату внутрішніх справ) розпорядився вислати поміщиків, які залишалися в селах і містечках Київської губернії, до концтаборів [11, с. 570]. У Харківській, Полтавській, Миколаївській, Одеській і частині Донецької губерній ліквідація поміщицького землеволодіння завершилася влітку 1920 р. [12, с. 60]. На Правобережжі й Півдні, де відбувалися воєнні дії, вона розтягнулася до кінця 1920 р. На підконтрольних військам П. Врангеля територіях Півдня України більше ніж у 20 великих поміщицьких маєтках землю перерозподілено на користь селян [13, с. 314–315]. У Херсонській і Катеринославській губерніях великі землевласники розпоряджалися землею й восени 1920 р. [8, с. 150–151], а в деяких землевласників Херсонської губернії землі не були відібрані аж до 1921 р. [14, с. 121].

За роки війни економії дідичів були дуже пошкодженими, більшість худоби забрали війська. П. Феденко, один з лідерів українських соціал-демократів, перебуваючи в 1920 р. на території Подільської, Київської, Херсонської та Катеринославської губерній, свідчив, що після денікінської реакції панські економії понижені так, що «тільки попелища та уламки побитої цегли (цілу селяни забрали собі) показують, що тут було колись життя». У степу часто траплялися молотарки й паровики, залишені ще в 1918 р. [15, арк. 16]. У листопаді 1920 р. в Кисляківській волості на Херсонщині 32 колишні поміщицькі маєтки знаходилися у напівзруйнованому стані, і кожен ніч їх продовжували грабувати [11, с. 834]. Більшість маєтків у Катеринославській губернії були зруйновані і навіть повністю знищені [8, с. 150]. У 1920 р. з кількох тисяч поміщицьких економії в Україні залишилося декілька сотень господарств, до того ж значно пошарпаних [6, с. 21]. Поміщицьке господарство перетворилося на руїни.

Статистичні й фінансові органи радянської влади як самостійну одиницю поміщицькі господарства більше не фіксували. Їхні колишні власники, які виявили бажання вести господарство власною працею й не становили загрози для радянської влади (діти служили в Червоній армії тощо), отримували землю на їдця і залишалися на своїх колишніх володіннях. Згідно з даними анкетного опитування 1922 р., 4 % колишніх поміщиків отримали землю за трудовою нормою [7, с. 28]. У 1925 р. у чотирьох округах – Харківському, Куп'янському, Ізюмському й Сумському (територія Харківської губернії) – мешкало 35 колишніх поміщиків [16, с. 85]. У Донецькій губернії проживало більше 100 поміщицьких сімей. В Україні, згідно з даними 1925 р., було виявлено 1720 родин, які продовжували мешкати там, де й раніше. Їм належало 3,7 тис. дес. землі, що становило 2,5 % дореволюційного землеволодіння [17, с. 44]. У 1925 р. виселенню підлягало 641 господарство колишніх поміщиків. Лише на Одещині депортували 267 колишніх великих землевласників у німецьких колоніях [18, с. 246]. У межах маєтку та трудової норми землекористування частина поміщиків вела господарство до кінця 1920-х рр. [19, с. 254].

Змушені були емігрувати землевласники Є. Чикаленко та В. Леонтович. Є. Чикаленко згадував, що під час буремних подій 1917–1918 рр. селяни ні в Перешорах, ні в Кононівці нічого не зачепили, а сільські комітети переписали все майно й заборонили його продавати до рішення Установчих зборів. Для тих членів сім'ї, які мешкали в Києві, управитель прислав багато продуктів залізницею. Селяни нічого не руйнували в господарстві, і навіть у 1920 р., як і до революції, платили половину за користування землею, хоч їх до цього й не змушували. Коней з господарства забрали більшовики, а син Іван розпродав селянам іншу худобу, залишивши для сім'ї лише дві корови та сільськогосподарський реманент (або роздав його на сховок). Родина Є. Чикаленка (перша дружина, дві невістки та троє їхніх дітей) спокійно жила під захистом селян аж до виселення більшовиками наприкінці 1922 р. [20, с. 171, 351, 510; 21, с. 379]. В. Леонтович мав господарство 650 дес. у Лубенському повіті на Полтавщині. При більшовиках маєток вважався радянською економією, яка належала акціонерній цукроварні, а В. Леонтович був її акціонером. Частину землі обробляла цукроварня, а іншу частину – селяни, які орендували її ще з часів Гетьманату. Селяни ж характеризували В. Леонтовича як «поміщика-трудолика й друга народу» [22, с. 38]. На жаль, для радянської влади ці українські патріоти були «класовими ворогами».

Радянська влада націоналізувала поміщицьке господарство, розподіливши землі між селянськими господарствами та радгоспами. Усього в 1920 р. до земвідділів в Україні перейшло близько 30 тис. маєтностей з 96 тис. житлових і господарських будівель (збереглося менше половини будівель, і багато з них були в аварійному стані), 360 тис. одиниць різного сільськогосподарського реманенту, 80 тис. волів, 46 тис. корів ($\frac{1}{8}$ дореволюційної кількості робочої худоби) [12, с. 62]. На Полтавщині було взято на облік 4592 маєтки з 914 тис. дес. землі (24,5 %

сільськогосподарських угідь губернії). 27,4 тис. дес. землі залишилися за державними установами, 30,6 тис. передані колгоспам, а 805 тис. дес. розподілені між селянами (їхні земельні наділи збільшилися від 0,5 – до 1,5 дес.). Худоба, яка залишилася не розграбованою (382 коні і 1288 голів великої рогатої худоби), була передана радгоспам [23, с. 148].

Унаслідок «чорного переділу» в 1920 р. незаможні селяни отримали 987968 дес. землі [24, с. 67]. Загалом у 1920 р. селяни отримали 12,154 млн дес., тобто 83,5 % конфіскованої площі, решта залишалася за радгоспами, державними підприємствами тощо [12, с. 67–68]. Не всі безземельні та малоземельні могли обробляти землю, бо не мали реманенту. Через це значна частина заможних селян зберегла понаднормові наділи чи навіть збільшила своє землекористування. Поширеним стало черезсмужжя й далекоземелля. У 1920 р. користування землею в сільських громадах здійснювалося на умовах 1919 р., відбувся переділ лише поміщицької землі. П. Феденко, перебуваючи в 1920 р. на території Подільської, Київської, Херсонської та Катеринославської губерній, дійшов висновку, що земельну реформу здійснюють самі селяни, а земельне питання було вирішене лише на рівні окремого села (і навіть не волості). Він виокремив три групи сіл: у першій земля розподілялася подушно, у другій залишалися дореволюційні земельні відносини, а в третій у більш заможних селян відібрали вище за норму, встановлену селом [15, арк. 15].

У 1920 р. практично в усіх місцях України дуже гостро постала проблема посівної площі. Воєнні дії та економічна розруха на тлі вигнання поміщиків ускладнили здійснення сільськогосподарських робіт. У листопаді 1919 р. у північних повітах Харківської губернії засіяно 34 % озимих, у Полтавській – 50 % [25, с. 51]. До того ж, посіви були низької якості і зроблені запізно: жнива й осіння сівба на Полтавщині затрималися через воєнні дії і втрату селянами внаслідок більшовицьких і денікінських реквізицій коней [22, с. 92]. Значний недосів озимих і непідготовленість до весняної сівби на Полтавщині визнав III губернський з'їзд Рад 24–26 квітня 1920 р. [11, с. 462]. Восени 1919 р. багато ріллі не було засіяно в Донецькій губернії [17, с. 33]. У Херсонській і Подільській губерніях на повернутих поміщикам землях було засіяно 30–50 % орних площ [8, с. 121–122]. У Мелітопольському повіті Олександрівської губернії, який вважався житницею Півдня, на початку січня 1920 р. посівна площа скоротилася до 30 % (білогвардійські війська забрали в селян до 60% коней і підвод, повіт забезпечував продовольством війська білих, махновців, червоних) [26, с. 105–106]. Продовольча криза в січні 1920 р. назріла й у Волинській губернії: у Черняхівській волості Житомирського повіту біднота залишилася без хліба [11, с. 616].

На Поділлі, в Новоушицькому повіті, станом на початок червня 1920 р., багато поміщицької землі було не зорано: ґрунти під пар для озимих посівів розподіляли поміщики між селянами середнього достатку, які мали сільськогосподарський реманент [11, с. 682–684]. РНК УСРР змушений був видати постанову від 20 липня 1920 р. про терміновий розподіл між незаможними селянами незасіяних земель, що знаходились у користуванні окремих осіб [11, с. 132]. Для допомоги селянам у засіві озимих 20 серпня РНК УСРР ухвалив провести з 1 по 7 вересня «селянський тиждень» [11, с. 145]. На Чернігівщині «місяць селянина» тривав майже весь вересень і жовтень 1920 р., у результаті чого була засіяна майже вся земля [11, с. 403–406]. У Куп'янському повіті Харківської губернії у вересні 1920 р. повітовий земельний відділ прогнозував недосів озимих близько 20–30 % через нестачу насіння [27, с. 169]. У Волинській губернії недосів становив до 25 %, як змушений був визнати нарком землеробства Д. Мануїльський у листопаді 1920 р. [11, с. 168].

У вкрай складному становищі в листопаді 1920 р. опинилася Пришибська волость Олександрівської губернії, де тривалий час проходив фронт: урожай 1920 р. значною мірою загинув на полях, у селах не залишилося коней [26, с. 187]. «Економічні» посіви в маєтках Півдня України становили менше 8% [28, с. 325]. У Дніпровському повіті Таврійської губернії в середині літа 1920 р. селянами було засіяно 1/3 озимих посівів та 1/4 ярових. У жовтні ситуація з посівами в Дніпровському і Мелітопольському повітах вважалася загрозливою. Поміщиків у Північній Таврії не було, а селяни не могли засіяти ні поміщицької, ні власної землі. Причини недосіву були зумовлені засухою, непосильною підводною повинністю (як для Червоної, так і для Добровольчої армії), реквізиціями коней. Також не було охочих платити державі (П. Врангеля) 1/5 врожаю (скопщину) – усі річні орендарі зникли [29, с. 74; 30, с. 88, 90–91].

Загалом у 1920 р. селяни освоїли здобуту землю лише на 35–60%. Значна частина ріллі використовувалася під толоку, як випаси для худоби. Радгоспи та інші державні господарства в 1920 р. змогли обробити 13 % виділеної для них площі [17, с. 32]. Відповідно й зерна в Україні у 1920 р. було зібрано майже удвічі менше, ніж у 1913 р.: 650 млн пудів проти 1200 млн пудів [17, с. 33]. У таких умовах лише 25 % селян, за визнанням делегата I Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян Стрельченка (21 жовтня 1920 р.), могли себе прогодувати [31, с. 18].

Отже, у 1919–1920 рр. фактично було ліквідоване поміщицьке землеволодіння. Його економічну основу зруйнували здебільшого в 1919 р. військові дії та селянська стихія. Селяни перемогли у війні з поміщиками завдяки “посередництву” більшовиків, однак не здобули від цього значних переваг. Від поміщиків вони отримали землю й залишки реманенту. Землю селяни змогли освоїти лише на 35–60 %, а реманент вимагав ремонту й поступово був розпроданий в умовах голоду. Також у 1920 р. більшовики довершили ліквідацію поміщництва й у політичному сенсі. Втративши свій економічний, політичний та соціальний статус, окремі представники елітного стану, які не виявляли ворожого ставлення до селянства та радянської влади, змогли отримати землю за трудовою нормою й мешкали в селах до середини 1920-х рр. Ліквідація поміщництва як достатньо серйозного виробника сільськогосподарської продукції спричинила занепад сільського господарства й глибоку продовольчу кризу.

Список використаних джерел

1. Пайпс Р. Русская революция / Р. Пайпс. – М.: РОССПЭН, 1994. – Ч. 2. – 584 с.
2. Левин М. Социальные аспекты гражданской войны в России / М. Левин // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. В 2-х т. / Под. общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. – М.: Российский гуманитарный ун-т, 1997. – Т. 1. – С. 30–56.
3. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. / А. Граціозі. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 350 с.
4. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ: Інновація, 2007. – 456 с.
5. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в конце XIX века / Ю. Б. Соловьев. – Ленинград: Наука, 1973. – 383 с.
6. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине / В. Качинский. – Харьков: Госуд. изд-во Украины, 1923. – Вып. 2. – 111 с.
7. Якиманский В. А. К итогам аграрной революции на Украине. По данным анкетного обследования 1922 г. – Х.: ЦСУ УССР, 1924. – 37 с.
8. Турченко Ф. Г. Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине / Ф. Г. Турченко. – К.; Одесса: Вища школа, 1987. – 199 с.
9. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма / Редкол.: С. І. Гуренко (голова) та ін. – К.: Альтернативи, 2003. – 528 с.
10. Хміль І. В. Під гаслом комуні (аграрна політика РКП(б) у 1919 р.) / І. В. Хміль. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 118 с.
11. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919–1920). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. М. А. Рубач. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 1083 с.
12. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.) / Р. Д. Лях. – К.; Донецьк: Вища школа, 1975. – 118 с.
13. Корновенко С. В. Білий рух Півдня Росії: аграрна політика урядів А. Денікіна, П. Врангеля (1919–1920 рр.) / С. В. Корновенко. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2009. – 438 с.
14. Межберг Н. Экономика Одещины и рабоче-крестьянское движение в 1914–18 г. / Н. Межберг, С. Коган // Октябрь на Одешине. Сборник статей и воспоминаний к 10-летию Октября. – Одесса: Одесская окр. Октябрьская комиссия, 1927. – С. 47–123.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1429, оп. 2, спр. 113.
16. Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 – березень 1921 рр.) / М. І. Ксензенко. – Харків: Вид-во Харківського університету, 1968. – 184 с.
17. Лях Р. Д. Аграрні перетворення на Донеччині (1917–1923 рр.): навч. посібник / Р. Д. Лях. – Донецьк, 1974. – 63 с.
18. Марочко В. І. Соціально-економічний уклад життя в українському селі / В. І. Марочко // Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки / Відп. ред. В. М. Литвин. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 245–256.
19. Марочко В. І. Соціально-правовий статус колишніх поміщиків в УСРР 1920-х рр. / В. І. Марочко // Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст. / Редкол.: О. П. Рєєнт (голова) та ін. – К.: Інститут історії України, 2011. – Вип. XVIII. – С. 244–255.
20. Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920 / Є. Чикаленко. – К.; Нью-Йорк: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.
21. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). У 2-х т. / Є. Чикаленко. – К.: Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
22. Леонтович В. Спомини утікача / В. Леонтович. – Берлін: Вид-во «Українське слово», 1922. – 154 с.
23. Ревагук В. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 рр. / В. Ревагук. – Полтава: [Б. в.], 2002. – 188 с.
24. Березовчук М. Д. Комнезами України в боротьбі за соціалізм (1920–1933 рр.) / М. Д. Березовчук. – К.: Політвидав України, 1965. – 123 с.
25. Кин Д. К истории аграрной программы русской контрреволюции (Аграрная политика денкинского правительства) / Д. Кин // На аграрном фронте. – 1927. – № 3. – С. 44–60.
26. За власть Советов. Сборник документов и воспоминаний за установление и упрочение Советской власти на территории Запорожской области в 1917–1920 гг. / Ред. И. Ф. Воробьев. – Запорожье: Облиздат, 1957. – 280 с.
27. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів у 3-х т. / Редкол.: І. Х. Ганжа та ін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – Т. 1. – 851 с.
28. Корновенко С. В. Соціально-економічне становище населення Півдня України, Криму в 1920 р. та програма П. Врангеля із реорганізації поземельних відносин на селі / С. В. Корновенко // Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. / Гол. ред.: В. А. Смолій, А. І. Кузьмінський – Черкаси, 2007. – С. 323–329.
29. Гуковский А. К истории аграрной политики русской контрреволюции (Аграрная политика правительства Врангеля) / А. Гуковский // На аграрном фронте. – 1927. – № 7. – С. 69–80.
30. Аграрная политика Врангеля // Красный архив. – М.; Ленинград: Госуд. изд-во, 1928. – Т. 1 (26). – С. 51–96.
31. Вісти Першого Всеукраїнського з'їзду комітетів незаможних селян. – 1920. – Ч. 4. – 22 жовтня.

Наталія Ковалева

**ПОСЛЕДСТВИЯ ЛИКВИДАЦИИ ПОМЕЩИЧЬЕГО ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЯ
ДЛЯ УКРАИНСКОЙ ДЕРЕВНИ (1920 г.)**

В статье анализируется влияние «аграрной революции» на положение сельского хозяйства и крестьянства Украины в 1920 г.: распределение помещичьей земли и инвентаря, состояние посевных площадей. Вследствие разрушения помещичьих имений и изгнания их владельцев посевные площади уменьшились. Сделан вывод о том, что ликвидация помещиков не улучшила положение крестьян и углубила экономический кризис.

Ключевые слова: «аграрная революция», помещичье землевладение, погромы, недосев, продовольственный кризис.

Natalia Kovalyova

**CONSEQUENCES OF DESTRUCTION LANDOWNERS'
ESTATE FOR UKRAINIAN VILLAGE (1920)**

The article analyzes the influence of «agrarian revolution» on agriculture and peasants condition in Ukraine in 1920: division of landowners' estate and agricultural implements, condition of planted area. The property of many landowners' estates was lost because of peasants' pogroms and military actions. Damage of landowners' estate and their banishment caused first of all decrease of land under crop. It leads to the conclusion that landowners' destruction did not improve peasants' farms condition, but deepened economical crisis.

Key words: «agrarian revolution», landowners' estate, pogroms, insufficient sowing, food crisis.

УДК 94:329.7(477.52)

Олександр Вовк

**«МІЖРАЙОННИЙ ШТАБ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ»:
ІСТОРІЯ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НА ОХТИРЩИНІ (1931–1933 РР.)**

На початку 1930-х рр. в Україні відбулося посилення репресій з боку комуністичної влади проти українського селянства. У відповідь на примусову колективізацію розгортається хвиля протестів, заворушень, збройних повстань. У 1931–1932 рр. на території Зіньківського, Охтирського та Краснокутського районів (територія сучасних Полтавської, Харківської та Сумської областей) діє підпільна антикомуністична селянська організація. Повстанці ставлять за мету визволення України, упровадження демократичного політичного ладу. У 1933 р. частина підпільників була страчена, інші члени організації були ув'язнені на різні терміни.

Ключові слова: селянство, колективізація, повстання, опір, Охтирщина.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в українській історіографії значного поширення набуло дослідження проблеми антибільшовицької боротьби українського селянства. Значна кількість праць, що ґрунтуються на аналізі архівних матеріалів та спогадів учасників, розкривають різні аспекти селянської повстанської боротьби: географію повстань, причини, передумови та розгортання селянських виступів, біографії лідерів та учасників повстанської боротьби. Більшість істориків розглядає селянську антибільшовицьку боротьбу наприкінці 1910-х – на початку 1920-х рр. Селянська боротьба на цьому не припинилася. Усі подальші поневірвання (колективізація, репресії, Голодомор 1932–1933 рр.) українські селяни не сприймали пасивно. На початку ХХІ ст. дослідники почали активніше цікавитися селянською боротьбою проти розкуркулювань і колективізації на зламі 1920–1930-х рр. Дотепер бракує цілісної картини селянського опору колективізації. Необхідна деталізація форм опору, географії повстань, розкриття біографій ватажків, розрізнення вигаданих комуністичними репресивними органами організацій і таких, що дійсно існували та боролися проти режиму.

Одним з перших дослідників, котрий у 1990-х рр. зробив спробу узагальнення селянської антибільшовицької боротьби, є італійський історик А. Граціозі. [1] Він стверджував, що найбільші хвилювання у СРСР у 1930 р. відбулися в Україні (4098 виступів, понад 1,5 млн учасників). Селяни вимагали повернення реквізованого й усупільненого майна, розпуску комсомолу як шпигунської та провокаторської організації, поваги до релігійних почуттів і звичаїв, вільних виборів до сільських рад, свободи торгівлі. [1, с. 51–52] Проблема селянського опору колективізації в Україні розкрита у